

KİTAP TANITMA

Dr. Muharrem AKOĞLU

E. Ü. İlahiyat Fakültesi
akoglu@erciyes.edu.tr

Ebi Abdillah Hanbel b. Ishak b. Hanbel'e atfedilen “Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel” Adlı Eserinin Tanıtımı

“Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b.Hanbel” adlı eser, Mihne uygulamalarına maruz kalan Ahmed b. Hanbel(241/855)'in amcasının oğlu Hanbel b. Ishak(273/886)'a isnad edilmektedir. Eserin bir nüshası Darü'l-Kütübü'z-Zahiriyye'de (Mecmua, nr. 48/4, İkinci kısım, vr. 90-108) kayıtlı olup¹, Muhammed Nağş tarafından tahkik edilerek yayına hazırlanmış ve 1983 yılında Kahire'de basılmıştır.² Eser, naşir'in mukaddimesi ve içindekiler dahil yüz on dokuz sahifeden oluşmaktadır.

Abbasi halifesi Me'mun(218/833)'un hilafetinin son döneminde “Kur'an'ın mahluk olduğu (halku'l-Kur'an)” fikri devlet politikası olarak benimsenmiş ve bu fikir önce üst düzey yöneticiler arasında daha sonra da halk katmanları arasında devlet gücü kullanılarak benimsetilmeye çalışılmıştır. Halku'l-Kur'an fikrinin devlet politikası olarak benimsetilmeye çalışıldığı döneme “Mihne dönemi” denmektedir.

Mihne döneminde sorgulamaya gerekçe olan konu yukarıda da bahsettiğimiz gibi “Kur'an'ın mahluk olup-olmadığı (halku'l-Kur'an)” tartışmasıdır. Bu tartışmada Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul eden kimseler olduğu gibi, bu görüşe karşı çıkan ve muhalefet gösteren, bu muhalefeti nedeniyle bir takım sıkıntılara maruz kalan kimseler de vardır. Bu ikinci grup kimselerin başında da şüphesiz Ahmed b.Hanbel gelmektedir.

Tanıtımını yapmaya niyetlendiğimiz eser, Ahmed b.Hanbel'in Mihne dönemi boyunca yaşadıklarını konu edinmektedir. Ahmed b.Hanbel'in Mihne hadiselerinde yaşadıkları olaylar o dönemin siyasal ve sosyal yapısının aydınlığa kavuşturulması açısından önemli olduğu gibi, daha sonraki düşünce tarihinin seyrinin nedenlerinin görülmesi açısından da

büyük bir önemi haizdir. Bu açıdan Hanbel b.Ishak'a nisbet edilen eser Mihne döneminde gelişen süreci tanımamıza katkı sağlamaktadır.

Eserin Muhtevası

Eser, iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "*Mihne Araştırmaları ve İmam Ahmed b.Hanbel'in Hayatı*" başlığını taşımaktadır. Birinci bölümün birinci kısmında daha çok Ahmed b. Hanbel'in Mihne dönemi boyunca yaşadıkları olaylar kısaca ve derli toplu bir şekilde anlatılmakta, bu bağlamda Mihne hadiselerinin cereyan şekilleri hakkında da özlü bilgiler verilmektedir.³

Esere göre Mihne hadiseleri Abbasi halifesi Me'mun zamanında, halifenin Bağdad'dan Rum beldelerine sefere çıktığı bir zaman dilimi içerisinde Bağdad'daki polis müdürü olan Ishak b. İbrahim'e yazdığı mektuplarla başlamıştır. Bu mektuplarla halife ulemanın, kadıların ve hadis önderlerinin Kur'an'ın mahluk olup-olmadığı hususundaki görüşleri çerçevesinde sorgulanmalarını istemiştir.⁴ Bu sorgulamalar Mihne olaylarının başlamasını sağlamıştır.

Zikri geçen bu sorgulamalar neticesinde Muhammed b. Nuh(218/83) ve Ahmed b. Hanbel dışındaki ulema Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmek durumunda kalmışlar fakat bu iki isim ise Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini kabul etmemişlerdir. Bu iki isim seferde olan Halife Me'mun tarafından sorgulanmak üzere yola çıkarıldıkları bir zaman diliminde iken Muhammed b. Nuh yolda vefa etmiş, böylece Halku'l-Kur'an fikri hususunda sorgulanıp muhalefet gösteren ve Halifenin huzuruna sorgulanmaya götürülenlerden Ahmed b.Hanbel tek başına kalmıştır. Fakat Ahmed b.Hanbel halifenin huzuruna götürülürken yolda Me'mun'un öldüğü haberi gelmiştir.⁵

Halife Me'mun'un vefaatından sonra hilafet makamına Mu'tasım(218-227/833-841) geçmiştir. Mu'tasım dönemi Ahmed b. Hanbel'in halku'l-Kur'an konusunda sorgulanmasının ağırlaştırıldığı ve sorgulamayla birlikte şiddete maruz bırakıldığı bir dönem olma özelliğine sahiptir.

Eser, Ahmed b.Hanbel'in halife huzurunda gördüğü muameleyi ve maruz kaldığı uygulamaları da konu edinmiştir.⁶ Buna göre halifenin huzurunda askerleri, ulemadan bir grup ve halkın bulunduğu bir toplulukta Ahmed b. Hanbel günlerce sorgulanmış fakat Kur'an'ın mahluk olduğuna ikna edilememiştir. Bunun üzerine halifeye yakın olan Ahmed b. Ebi Duad

ve Bişr el-Merisi gibi kimseler tarafından halifeye Ahmed b. Hanbel'in öldürülmesi ve böylece ondan kurtulunması dahi önerilmiştir.⁷ Fakat halife bu fikre yanaşmamıştır. Sorgulamalar esnasında Ahmed b. Hanbel'in fikirlerinde bir değişiklik olmaması onun hapse atılması sonucunu getirmiştir. Ahmed b. Hanbel bu nedenle yaklaşık otuz ay hapis hayatı yaşamakta kalmıştır.⁸

Mu'tasım'dan sonra hilafet makamına (227-232/841-846) Vasık geçmiştir. Vasık döneminde de fakihler, muhaddisler, müezzinler ve muallimler Kur'an'ın mahluk olup-olmadığı hususunda sorgulanmışlar, mescidlere "Mahluk olan Kur'an'ın Rabbi olan Allah'dan başka ilah yoktur" ibareleri yazılmıştır.⁹ Halife Vasık, Ahmed b.Hanbel'e "benim bulunduğum yerde gözükmeye" diye haber gönderdiği gibi, evinden dışarı çıkmasını da emretmiştir. Bunun üzerine Ahmed b.Hanbel, halife Vasık vefat edene kadar neredeyse hep gizlenmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁰

Halife Vasıktan sonra hilafet makamına (232-247/846-861) Mütevekkil geçmiştir. Halife Mütevekkil kendisinden önceki halifeler olan Me'mun, Mu'tasım ve Vasık'ın uygulamalarının tersine bir takım uygulamalar içerisine girmiştir. Kur'an'ın mahluk olup-olmadığı hususunda tartışma ve münazaralar yapılmasını yasaklamış, buna karşılık hadis rivayetleri ve sünnetin tekrar ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Böylece Mihne uygulamalarına son vermiştir. Bu bağlamda Mihne uygulamalarına destek veren yöneticileri ve bürokratları da görevlerinden uzaklaştırmış, onların cezalandırılmalarını sağlamıştır. Ayrıca onlardan boşalan görevlere de sünnet ulehasından olan kimseleri atamıştır. Halife bu dönemde Ahmed b. Hanbel'e de iltifat göstermiş, ikramlarda bulunmuştur. Esere göre halife Mütevekkil, ölümüne kadar sürekli Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine başvurmuş, onunla istişarelerde bulunmaktan kaçınmamıştır.¹¹

Eserin birinci bölümünün ilk kısmı bu tarzda Mihne olayları ve bu olaylar bağlamında Ahmed b. Hanbel hakkında bilgi verirken, aynı bölümün ikinci kısmı ise Ahmed b. Hanbel ile ilgili bir biyografi çalışması görünümünü sunmaktadır. Bu bağlamda zikri geçen kısım tamamen Ahmed b.Hanbel'in kişiliği ve kimliği ile ilgili bilgilere tahsis edilmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in doğumu, nesebi, fiziki görüntüsü, ilim tahsili ve yetiştirdiği talebeleri hakkında bilgiler verilmiştir.¹² Bu bilgilere göre Ahmed b.Hanbel 164/780 yılında doğmuştur. Hem anne hem de baba tarafından nesebi Şeybani kabilesine mensuptur.¹³ Ahmed b. Hanbel küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, zekası, yetenekleri ve başarılarıyla dikkatleri üzerine toplamış bu sayede oldukça erken bir yaşta hükümette divan üyesi konumuna yükseltilmiştir. Hadis, Fıkıh gibi dini ilimlerde tahsil görmüş, hadis toplamak

için çeşitli seyahatlerde bulunmuştur.¹⁴ Kendisi ilim tahsil ettiği gibi, talebeler yetiştirmiş ve ilmi eserler de ortaya koymuştur.¹⁵ Eser, bütün bu bilgilerin dışında ayrıca Ahmed b. Hanbel'in çocukları, onun vefaati ve ahlaki düzeyi hakkında da bilgiler vermektedir.¹⁶

Eserin ikinci bölümü tamamen rivayetlere dayalı olarak Ahmed b.Hanbel'in amcası oğlu olan Hanbel b.Ishak b. Hanbel'in ifadeleriyle Mihne hadiselerini ve gelişen olayları detaylı ve taferruatlı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁷ Bu bölümde, birinci bölümün ilk kısmında zikredilen Mihne hadiselerinin ayrıntılarını bulmak mümkündür. Bu ayrıntıların içeriklerine detaylı bir tarzda girmemizin bir kitap tanıtımının boyutlarını aşağı ve önceki bölümde Mihne hadiseleri konusunda verilen bilgilerin de konuya işaret edilmesi bağlamında yeterli olacağı düşüncesindeyiz. Ancak şu kadarına dikkat çekmekte fayda var ki, bu bölümde Mihne sürecinin ilk defa nasıl, hangi ortamda, ne şekilde başlatıldığı, sorgulama sürecinde nelerin yaşandığı, Me'mun'dan sonra halife olan Mu'tasım ve Vasık dönemlerindeki uygulamaların hangi tarzda cereyan ettiği, bu dönemler içerisinde Ahmed b. Hanbel'in nelere tanık olduğu ve başından geçen olaylar nakledilmektedir. Ayrıca Mihne'ye son veren halife Mütevekkil'in uygulamaları, bu bağlamda halife Mütevekkil ile Ahmed b.Hanbel arasındaki diyalogların gelişme tarzları ve Halife katında Ahmed b. Hanbel'in değeri gibi konulara örnekleriyle birlikte dikkat çekilmektedir. Eserin sonunda ayrıntılı bir bibliyografya verilmekte ve içindekiler kısmı ile eser son bulmaktadır.

Eserin temelde konu edindiği "Mihne" uygulamalarının İslam kültür tarihi içerisinde müslüman düşüncesinin gelişim seyrine etki eden en önemli olaylardan birisi olduğu muhakkaktır. Bu olay ilk dönemde müslüman düşüncesinin gelişimi üzerinde önemli katkıları olan Mu'tezile'nin geçirmiş olduğu siyasi tecrübeleri ve bunun neticesinde ulaşmış olduğu olumsuz âkıbeti göstermesi açısından önem arz etmektedir. Mu'tezile'nin bu olumsuz sona ulaşması hiç şüphesiz müslüman kültür tarihinin seyrini de aynı paralelde etkilemiştir. Felsefeye karşı mesafeli duruş, analitik düşüncenin müslüman dünyasındaki etkisinin azalması gibi durumlar daha sonraki müslüman toplumlarının zihniyet yapılarının gelişim istikametlerine tesir etmiştir. Bu itibarla Mihne olaylarının ayrıntılı bir biçimde ortaya konulması ilk dönemde bir dünya medeniyeti kuran müslümanların daha sonraki dönemlerde neden aynı dinamizmi koruyamadığının gerekçeleri hakkında ipuçları vermektedir. Şüphesiz böyle bir olayın ayrıntılı bir biçimde ortaya konulması ilk dönem kaynaklarının tesbit edilerek tanınmasına bağlıdır. Bu gayeye matuf olarak tanıtımını yapmaya çalıştığımız eser de araştırmacılar tarafından müspet ve menfi yönleriyle

bilinmesi ve tanınması gereken bir eser olma özelliğine sahiptir. Eserin bir özelliği de Mihne olaylarına değinen daha sonraki eserlere kaynaklık etmiş olmasıdır.

Eser, Ahmed b.Hanbel'in amcasının oğlu Hanbel b.Ishak b. Hanbel'e dayanması¹⁸ ve Mihne uygulamalarına birinci derecede muhatap olan bir kişinin en yakınına atfedilmesi açısından da önem kazanmaktadır. Fakat böyle bir eserin elbette ki, gelişen olaylar hakkında ilmi usulleri ve nesnelliği esas alması beklenemez. Olaylarla ilgili bilgi verilirken taraf olunması duygu ve hissiyata dayalı olma ihtimali, bu ve buna benzer eserlerin en büyük problemidir. Ancak araştırmacıların bu gerçeği gözönünde bulundurarak sağlıklı bilgiyi ayıklama gayretleri bu problemlerden doğması muhtemel olumsuzlukları en aza indireceği de bir gerçektir.

DİPNOTLAR

- ¹ M.Yaşar Kandemir, "*Hanbel b. İshak*", D.İ.A., XV, 525, İstanbul 1997
- ² Ebu Abdullah Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b.Hanbel*, thk:Muhammed Nağş, Kahire 1983
- ³ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,11-17
- ⁴ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,11
- ⁵ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,12
- ⁶ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,12vd.
- ⁷ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,12
- ⁸ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,13
- ⁹ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,14
- ¹⁰ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,15
- ¹¹ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,16-17
- ¹² Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,19-29
- ¹³ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,19-20
- ¹⁴ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,20-21
- ¹⁵ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,21-22
- ¹⁶ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,23-29
- ¹⁷ Hanbel b. İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*,34-95
- ¹⁸ Hanbel b.İshak b.Hanbel, *Zikru Mihne*, 7, 13, 33, 34; Kandemir, "*Hanbel b. İshak*", D.İ.A., XV, 525.